

VI.

A pap az evangéliomnak óltalmazója.

Zsinati könyörgés és egyházi beszéd.

A zsinat másodnapján, augusztus 31-kén dél előtt papszenteléskor
mondotta

SIMÉN DOMOKOS,

a kolozsvári unitár. collegiumban a bölcészet, héber nyelv és
ó-tesztament. magyarázat rendes tanára.

Könyörgés.

„Oh egyetlen egy Istenség,
„Kitől függ a nagy mindenség!“

• • • • •
„Szent öröm-érzések
„Buzditják mostan lelkünket,
„S zengjük buzgó énekünket
„Neked teremtnéknek.

Lelkünket fölemelő, magasztos gondolatok hatják át, midőn ki-
önti előtted hálaimáját, azért, hogy te gyermekeidet, az emberiséget,
a lelki szabadság égi adományával megajándékoztad, hogy midőn az
emberi gonoszság ez égi kincset majdnem egészen elrabolta, te nem
félelemnek, hanem erőnek, szeretetnek és józan elmé-
nek lelkével illetted sokakat gyermekeid közül, a kik ama drá-
kincs visszaszerzésén s megtartásán munkáljanak; szivünk pedig a te
ga rokonlelkedet keresi, hogy a vele érintkezés által új életet, erőt
és kitartást merítsen hivatása betöltésére, s az elébe tűzött czél meg-
közelítésére.

E perczen egészen eloszlik előlünk a földi hiábavalóságok borús fellege; a tégedet imádás lelkünkben szent érzelmeket kelt; a te szereteted, jóságod és mindenekre kiterjedő gondviselésed elgondolása egész lényünkre nyugalmat áraszt; mert érezzük „teremtő nagy Isten“! hogy jobb egy nap itt a te házádban, melynek homlokzatán a te egységes neved tisztelete áll¹⁾, hogy sem ezer nap egyebütt.

„Isten! egy igaz Való,

„Oszthatatlan Egység,

„Kihez nincs több hasonló

„Imádandó felség,

„Kit imád szent örömben

„S hirdet a mindenség!“ téged látunk mi a természetben mindenütt; téged látunk lelkünk fényénél; a te ujjaid érintését érezzük annak húrjain; a te nevedet olvassuk le szivünk táblájáról, a hová hivatásunkat, célunkat, s az igazságot, mely által e cél elérhetjük, te magad irtad fel teremtő kezeiddel; a te édes atyai bölcs kezedre ismerünk saját életünk és szent vallásunk történetének lapjain, minden szép, nemes és jó vonásokban; arra ismerünk a bús, néha fájdalmas, de oktató vonásokban is. E vonások látásánál

„Szent örömmézésre gyúl

„Atyánk! e ház népe,

„S emlékünkbe felvonúl

„Három század képe“, a mely az emberiség jó ügyének győzelmére, az égi igazságok diadalára, szent vallásunk újonnan való megalapítására, s ez által Jézus tudományának, a középkori szentségtelen, vétkes farizeusok által kovácsolt bilincsekből való új életre hozására emlékeztet, és vallás-közönségünk erkölcsi aranyának megpróbáltatását juttatja eszünkbe. E vonások látásánál felmerülnek emlékünkben ama jelesek, kik életöket arra szentelik, hogy az emberi lelkeket készké tegyék az igazság elfogadására; felmerülnek ama jelesebb, tudományosabb egyesek, kik a világosság országa terjesztésén fáradoztak, a tudományosság szövetségét elébb-elébb adván és hagyván maradékaiknak; felmerülnek mindazok, kiknek nevét, tetteit és az igaz ügyért való szenvedéseit vagy a történelem örökitette meg, vagy pedig áldást-hozó munkásságuk szelleme önmaga véste be magát az emberek szivébe. És midőn mindezek így felmerülnek lelkünkben:

¹⁾ A tordai unitár. templom homlokzatán, hol ez ima elmondattott, „Honoris solius Dei“ felirat áll.

„Öröm s hála-énekekkel
 „Téged Isten áldunk,
 „Egy szívvel és lélekkel
 „Buzgón magasztalunk;“

„Dicsérnek téged még a csecsszopók is,
 „Szájokban viselik nevedet ők is.

Téged imád „A nappal világában ,

„Az éj gyász-leplében“; téged magasztal a nagy természet néma csendje; téged dicsér minden , valami a menyben és a földön van, mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség, most és mindörökké.

Téged imádnak „mi atyánk!“ a népek milliói, babár különböző alakban is. Némelyek a csillagok sugaraiban, vagy a nap fényében; sokan bizonyos állatok alakjában; mások az őszes természetben; némelyek háromságban, mások több istenségben keresnek és imádnak tégedet; mi pedig

„Hiszünk és vallunk egy Istent,
 „Ki magától való és szent,
 „Kinek neve atya Isten,
 „Kihez hasonló több nincsen“,

és a ki

„Társ nélkül és csak egyedül
 „Királyi szent székében ül.“

Mi úgy tanultuk meg a Jézus által tett kijelentésedből, hogy

„A te örök egységednek
 „Nincs testi formája;
 „És azt valljuk, hogy csak téged
 „Illet a királyság,
 „Egyetlen egy imádandó
 „Felséges uraság!“

De bár különböző alakban imádjának és keressenek is tégedet a te gyermekeid, te mindeniktől kedvesen veszed az imádságot, csak tiszta szívből és erkölcsös lélekből fakadjon. Az „ismeretlen valóságot“, a „bálványt“, a „napot“ imádó ember éppen oly édes gyermeked, mint a ki a Jézus tudományának világánál tanult tégedet megismerni. Te az egész emberiségnek nem, faj és felekezeti különbség nélkül egyformán teremtője, megtartója és gondviselő édes atyja vagy.

Te lehelted belénk az életnek leheletét; a te kezeidben van a mi életünk: te gondoskodik magános és társadalmi életünkről „örök Isten! kinek esztendőik nincsenek létedben.“ Tőled száll alá minden jó adomány és tökéletes ajándék; de viszont te bocsátod reánk a szenvedéseket is, hogy megpróbálják szent törvényeid mellett való állhatatosságunkat, s megtisztítsák lelkünket a földi salakoktól. Te irtad szivünk táblájára amaz erkölcsi törvényt, melyet megtartva és betöltve hozzád hasonlókká lehetünk. Te hoztad el egyházi életünkre a „te jó kedved vidámabb esztendejét“; te hoztál polgári életünkre is „egy jobb kort, mely után buzgó imádság epedett száz-ezrek ajakán.“ Te támasztottál koronként prófétákat Izraeledben, a kik az emberi szivek kemény kőszikláit törve, utat egyengessenek boldogító igazságaid elfogadására, a kik megtartsák népedet a te útaidban, és ígéreted boldog kanaánja felé vezéreljék.

Te jelentetted ki, atyánk! Jézus által az örök igaznak, jónak és szépnek elveit, melyeknek sugarainál, fényénél gyermekeid lássák meg életök célját, s az abból folyó kötelességeket. A te munkád volt, atyánk, Istenünk, hogy midőn a középkor sötét fiai félremagyarázták örök igazságaidat, áltanaikkal lenyügözték az emberek lelki szabadságát: te tudományos, nagy és szép lelkű embereket állítottál elő, a kik az élet elveit megtisztítják az emberi találmányoktól; és te állítottál ezek élére egy második szabadítót szolgádban, az akkor országoló magyar fejedelemben, s őt is az igazság megismerésére vezetvén, kivitted általa, hogy „birodalmában teljes vallásszabadság legyen.“ A te munkád volt az is, hogy szent vallásunk bajnokai nagy mesterünk tudományát megtisztítván a középkor találmányaitól, s kétős tüzzel és szent lélekkel megkeresztelkedvén, az üldözések viharai és vészei között is „mint a Sion hegye megálltak, s nem ingadoztak.“ Te adtál győzelmet a hit és lelkiismeret szabadságának, melynek szárnyain a hívő lélek és bűnét bánó szív, minden közbenjáró nélkül, egyenesen, közvetlen és szabadon emelkedhetik fel hozzád. Te adtál győzelmet a tiszta észnek és erkölcsnek; győzelmet a te kijelentésednek általok, hogy a te néped lélekben és igazságban szabadon imádhasson tégedet.

De mi — bár szolgáladdal szólva: „lelkünk kész is“ — nem tudjuk kibeszélni az áldást, szeretetet, jóságot és kegyelmet, melyet gyermekeidre árasztottál „mindenható Isten, teremtményid édes atyja!“ a mi nyelvünk szivünknek hálatelt érzelmeit teljesen

és hozzád méltólag kifejezni erőtelen. Te azért, a mit mi eléggé kifejezni nem tudunk: olvasd ki arczunk vonásaiból, örömkönyeinkből és szivüinkből, hogy mennyire áldunk és dicsőítünk tégedet; hiszen te a szivek és vesék vizsgálója vagy; előtted tárják szivünk érzelmei és lelkünk gondolatai. Csupán ama kegyelmed, hogy e szent Sionba népedet újra egybegyülni engedted, hogy 300 éven át kicsiny sereged iránt mutatott szeretetedet és jóságodat emlegethesse, csupán az is a te nagy neved imádására ragadja szivünket, lelkünket „élet s halál birája, örök létü Isten!“ és mi itt leborulva előtted

„Zengő dicsérettel

„Forró tisztelettel

„Említjük szent nevedet“. Mi a hálaadásnak áldozatával áldozunk az úrnak, az ő egész népe előtt, itt az úr házában a pítvariban, te közepetted oh lelki Jeruzsálem!

Kit is imádnánk mi rajtad kívül az életért? Kinek adnánk hálat a megtartásért, gondviselésért, anyagi és szellemi javainkért? S kiben biznánk, midőn szenvedések, csapások sújtolnak, és a megpróbáltatás nehéz napjai viradnak fel reánk? Nekünk akkor is

„Csak te benned, örök Isten!

„Van fő bizodalunk,

„Mert sem égben, sem e földön

„Nincs másban óltalmunk;“ mert a hit és emlékezet azt sugják lelkünknek, hogy lépteinket egy szerető, jó, de igazságos mennyei atya vezérli; hogy te soha sem távozol el, sőt mindig jelen vagy gyermekeiddel, és hogy a te szereteted folytonosan gyámolít s fentart az életnek viharos, sokszor vészes tengerén. S bár szenvedések, csapások és vészek omoljanak reánk, harcoljon bár igaz ügyünk, szent vallásunk ellen a tudatlanság, zsarnokság, rossz akarat, türelmetlenség és zsarnokság fegyvere, mi e hit tudatában és érzetében soha el nem csüggedünk, mert tudjuk, hogy

„Erős várunk nekünk az Isten,

„És paizsunk ellenség ellen,

„Megszabadít veszedelmektől,

„Melyek ránk jönnek mindenfelől

„Erővel, fegyverrel,

„És csalárdsággal,

„És minden nagy hatalmassággal;“ mi tudjuk, hogy te a szenvedések által gyermekeidet, miként a tűz az aranyat, csak

tisztítani és a jóban edzeni akarod, hogy prófétád szavai szerint „nehijjával, hanem fontosaknak“ találtassanak, s eképpen a te képed hübb-hübb másaivá akarod tenni. Mi azt is tudjuk és hiszszük Atyánk, hogy azok az igazságok, a melyeket lelkünkbe csepegtettél, és a melyeket mi hirdetünk, terjesztünk, minket soha meg nem csalnak, mert

„Megáll az Istennek igéje

„És nem állhat senki ellene;

„Mert a nagy Isten van mi velünk.

„S bár testünk nekünk elenyész,

„Bár javunk elvész,

„Minden hirünk, nevünk,

„Kincsünk, életünk:

„A menyország megmarad nekünk;“ mert a te lelked szikrája, része, a mi lelkünk vizatér hozzád, újra egyesülni fog veled, a honnan származott.

Enynyi jóságodért, szeretetedért és ily boldogító hitért, itt

„E Sionnak hegyén, úr Isten!

„Tied a dicséret.

„Fogadást teszünk neked itten,

„Tisztelvén tégedet.“

„S mert kéréseket a hiveknek meghallod kegyesen,

„Azért te hozzád az emberek jöttek mindenünnen;“

kérünk azért édes Atyánk! hallgasd meg néped hő imáját, melyben lelke szent áhívatával kér tégedet. Adj világosságot, tiszta tudatot, meggyőződést, erőt, bátorságot és kitartást lelkünknek sikeresen munkálni a te országod eljövételét. Adjad, hogy „bölcs beszéded birjon minket, s igazgassa lépteinket.“ Áldd meg mostani egybegyülésünket, melynek czélja a te szent neveddel és a tőled nyert tiszta, boldogító igazságokkal apostolokat kenni fel Jézus evangéliomának hirdetésére és óltalmazására. Áldd meg bennök az akaratot, a melylyel az evangéliom hirdetésének tisztét magukra veszik,— s midőn ők—miként a te egységed vallásának prófétája, népednek bírája, Sámuel—„még gyermekek lévén, szolgálnak előtted,“ vezérelj őket az erőnek, szeretetnek és józan elmének lelkével; tedd vonzóvá lelkők tüzét, fénylővé keblők világosságát, hogy az emberek vonzatra érezvén magokat a lelkőkben levő égi mágnes-tűz által, s

látva az ők szívöknek tisztaságát, jóságát, hozzád való hő ragaszkodásukat, a te útaid iránti szerelmöket, józan és erényes életöket, azok követése által nagy nevedet magasztalják mindörökké. „Útaid uram! mutasd meg“ azért „nekik, hogy el ne tévedjenek; te ösvényidre tanítsd meg, s azon intézd menésök.“ Ihlesd őket a te égi igazságoddal, szent lelkeddel; engedd fegyvert kötniök a bűn s véték ellen; adj nekik tiszta meggyőződést, s ezen alapuló erős hitet; ruházd fel őket az igazság két élű lángoló fegyverével, hogy a te parancsaidat híven betölthessék, sértetlen épségben megtarthassák, őltalmazhassák és hirdethessék, s ez által ezereket enyhithessenek meg az életnek édes forrásvizével.

Áldd meg Atyánk! a te kicsiny seregedet, anyaszentegyházunkat, növeld és szaporítsd benne a jók és igazak számát. Adj neki koronként nagy vezéreket, világi és egyházi főpásztorokat, nagyokat értelemben, szív-jóság-, és nemességben, bölcsességben, erényben és áldozatkészségben, a kik nem kényszerítésből és nyereségből, hanem örömmel legeltetvén a te népedet, mind végig megtarthassák az igazság útain. Áldd meg Jézus tudományának, a te kijelentésednek meszsi földről ide sietett apostolait, hirdetőit, a „Krisztus szenvedéseinek megannyi társait,“ a lelki élet, tanítás, nevelés munkásait, Páljait, Barnabásait, a te szolgálóidat, a kik — miként az apostolok a jérusálemi gyűlésre — elhagyva szülőtte földüket, családi tűzhelyeiket, szeretteiket, örömmel siettek ide Jézus vallása közügyei fölött végezni, tanácskozni, s előmozdítani mindazt, a mit rájuk is bízál, — és a kik közösen osztoznak velünk az igaz ügy diadala felett való örömben, s velünk együtt felővezni segitének az igazság fegyverét nagy mesterünk újabban hívott tanítványai, apostolai derekára.

Oh nemzetek nagy Istene! „Ruházd fel áldásoddal e hazát, hogy mint az öskor boldog édene, dúsan virítson bérézen, síkon át.“ Adj hoszszu és boldog életet törvényes királyunknak; adj neki értelmes, igazságos és bölcs szívet, hogy népedet boldogítólag vezérelje. Adj életet honunk atyáinak is, hogy nemzetünk ősi alkotmányát híven megőrizhessék, s jeles, és az igazsághoz hű fiakat nevelhessenek a hazának.

„Isten! áldd meg e hazát

„Tiszta lelki fénynyel,

„Egységshivők egyházát

„Áldozó erénynyel.“ Közelebbről pedig áldd meg ez ekklézsiát lelki világossággal, — a mely maga, annak apostola

és seniora, miként hajdan a jéruszálemi gyülekezet a tanítványokat, örömmel fogada a maga kebelébe, — hogy mindig hű maradjon azokhoz a magasztos elvekhez, melyek az ő kebelében ezelőtt 300 évvel kimondattak, s hogy ennek, az igazság és erkölcsiség tiszta elveihez való hű ragaszkodása által, miként a rómabeli gyülekezetnek, „mind e világon híre legyen.“ Adj nagyobb-nagyobb terjedést és diadalt a te kijelentett igazságaidnak, Jézus evangéliomának, s ebben a te oszthatatlan egységed hitének az unitárius vallásnak. Áldd meg a különböző faju, ajku és hitü népeket, nemzeteket és felekezeteket; s adjad, hogy mi e közös vallásos ünnepen, a „hitzabadság“ lélek-emelő háromszázados évfordulati örömnépén, a lelki világosság, szeretet és szabadság újabb szent lelkét véve, híven követhessük nagy mesterünk életét, a ki tanítványait eképpen tanítá imádkozni: „Mi atyánk stb. Amen.

Egyházi beszéd.

Alapige: *Én az evangéliomnak óltalmazására rendeltetem.*

Filipp. I. 17.

A mai nap egy nagy szellem, egy égi, egy boldogító eszme vívmányának, a hit és lelkiismeret szabadsága diadalának emlék-ünnepe. Ily magasztos, enynyire lelkesítő és vallásos életünkre mélyen kiható ünnepélynek, mi jelenleg élő unitáriusok még soha sem valánk tanui. Már ismét századoknak és nemzedékeknek kell tova tűnni az enyészet végtelenébe, hogy újra ugyanaz a vallásos öröm lelkesitse, hevitse, ugyanazok a szent érzelmek dobogtassák a késő unokák, utódok kebelét, a melyek ma a mieinket hevitik és áthatják. És ha lelkünk az egyéni élet javaiért is hálaára kész Isten iránt, ha Ézsaiással „ékeségünknek tartjuk az úrnak való hálaadó éneket“,¹⁾ — akkor menynyire kell nekünk unitárius keresztényeknek együttesen magasztalnunk a mi Istenünket, vallásközönségünk iránt három hoszszu századon át mutatott megtartó, gyámolító, éltető, anynyi örvény s hullám között is fentartó, sőt mondhatnám, virágoztató gondoskodásáért; különösen pedig ama boldogító eszmékért, igazságokért, melyeket lelkünkbe öntött, s a melyeknek minket mind meg anynyi prófétáivá kent fel. A „zsoltárok“ írójával minő „teljes szivünkől kell szeretnünk az urat“,²⁾ azért, hogy ő még akkor sem engedte teljesen kihalni az igazság eszméit az emberek kebeléből, midőn az elenyészett sötét századoknak még sötétebb fiai megvesztegették általnaikkal az evangéliomot, lenyügözték a lelkiismeret szabadságát, ezekkel megfojtván egyszersmind a IV-dik századig fennálló, és Jézus vallását a maga tisztaságában fentartó unitárius vallást; midőn a néptől elkobozták, lánczra verték és lakat alá tettek a bibliát, nehogy valaki az igazságnak újra nyomába jöhessen, — sőt ez előtt 300 évvel, egy minden szépre, jóra, nemesre fogékony, s az igazságért mindent

¹⁾ Ézsa. 24, 16, 51, 3. ²⁾ Zsolt. 18, 2.

áldozni kész fejedelemnek, János Zsigmondnak, védelme és pártfogása alatt újabb apostolokat állított elő, hogy azok másodszor gördítsék le a koporsó követ, a mely zárva tartá az igazságot, lebilincselve a lélek szabadságát, s ez által szabad utat és tért nyissanak az igazság szelleme munkásságának.

Az igazság szelleme mindig meg volt és meg van az emberekben, csak kifejtésre, nyilatkozatra vár. Míg a világ gyermekkorában volt, az öntudatlan állapot nem engedé nyilvánulni, midőn pedig, férfi korra jutva, nyilatkozni akart, akkor a zsidóknál lebilincselék a mózesi rideg czérémóniás törvények; a pogányoknál pedig külsőleg a zsarnok császárok által előidézett félelem, nyomor; bensőleg az általonok, az önzés és általános erkölcsi romlottság. És e czérémoniák nyomása, e külső és belső sanyargatások nyomasztó hatása alatt volt mindaddig, míg elő nem állott egy szelid emberbarát, egy az emberiség sorsát mélyen szívében hordozó nagy férfiú. E nagy ember Krisztus Jézus volt, a ki látva mindenfelé az emberiségre nehezedett és az erkölcstelenség tengerébe sülyesztő nyomort és romlottságot, a pusztába vonult, hol háborítlan és függetlenül gondolkodhassék amaz eszméről, a mely ezek láttára lelkében felvillant. Ez eszme határozott alakot öltött magára benne, midőn kimondotta: „Én megszabadítlak titeket! az igazság tegyen titeket szabadokká“¹⁾. Jézus tehát, hogy az igazság eszméit kifejthesse az emberekben, behintette először az emberi lélekbe az erkölcsi szabadság eszméit, azután ráderítette a szeretet és igazság napját; ennek világánál megismertette az emberrel saját személyében az isteni elemet, visszaadta erkölcsi jellemét, benső becs-érzetét, erkölcsi méltóságának öntudatára emelte, s e tudatban utat mutatott a léleknek, saját szabadsága nyilváníthatására. És ez által, különösen pedig ama magasztos elvével, mely szerint „Isten előtt mindnyájan egyenlők vagyunk“²⁾, hogy ő nem személyválogató“³⁾, kifejtette az emberekben az egyenlőség, igazság és szabadság eszméit. S hogy az általa tanított igazságok, elvek halála után is fenmaradjanak: apostolokat vett maga mellé, azokat oktatta, bátorította, hogy „elmenvén széllyel az egész világra, hirdessék az ő evangéliomát“⁴⁾. Az apostolok, s azok tanítványai, bámulatra méltó tevékenységet fejtettek ki, s csodaszzerű eredményeket mutattak fel Jézus tudománya terjesztésében. És vajjon mi volt az oka, a mi a keresztény vallásnak oly gyors elterje-

¹⁾ Ján. 8, 32. ²⁾ 1. Móz. 1, 26. 9, 6. Gal. 3, 26. Fil. 3, 20. ³⁾ Csel. 10, 34. Gal. 3, 28. Róm. 10, 13. ⁴⁾ Mát. 28, 19. Márk 16, 15.

dését eszközölte? Valóban semmi egyéb atyámfiái! annak vonzó egyszerűségénél, igazságánál és tisztaságánál.

Ha a keresztény vallás az apostolok által hirdetett egyszerűségben, eredeti tisztaságban megmarad: Isten orssága hamarabb valósúl, s következőleg az emberek boldogabbak lettek volna. Fájdalom! Jézus tudománya nem sokáig maradt meg a maga vonzó eredetiségében és tisztaságában. Csak hamar, a III-ik század elején földies salakot kezdtek az emberek vegyíteni az égi igazságok közé. Minthogy az egyházi atyák, vagyis az egyház tanítói közül sokan a plátói filozofiai iskola tanítványai voltak, lassanként inkább-inkább eltávoztak a Jézus tudománya szellemétől. A plátói iskola tanításait összezavarták Jézus tudományával, következőleg az evangéliomnak eredeti, tiszta igazságait megrontották és elhomályosították¹⁾. Ez azonban — mint a híres egyháztörténet-író Mosheim írja — csak külső rossz volt; de ez a keresztény vallásnak természetét még nem rontotta meg. Nagyobb fátum érte a keresztény vallást akkor, a mikor ez a filozofia behatott a szent városba, s oly egyének is elfogadták, a kikre a tanítás bizva volt. Semmi sem volt oly szent a keresztény vallásban, hogy azt abban az időben ne profánálták volna²⁾. A hamis tanok közül, melyeket a plátói filozofiából a keresztény vallásba átvittek, legelső a háromság tana³⁾. A keresztény vallásra áttért plátónisták magokkal hozták az egyházba tanítójok *τριας*-sát, s azokkal az egyházi atyákkal, a kik az új plátónisták nézeteit csodálták és elfogadták, megalkották ebből a szent háromságot⁴⁾. Ezek ellen, ezeknek hamis orthodoxiája ellen har-

¹⁾ Mosheim, De turbata per recentiores Platonicos ecclesia commentatio, §. VI.

²⁾ Mosheim, ugyanott §. XXXIII.

³⁾ Ide vonatkozólag helyesen jegyzi meg Basnage, hogy az egyházi atyák úgy tüntetik fel Plátót, mintha ő keresztény lett volna, már a keresztény vallás kezdete előtt. L. Historie des Juifs. Liv, IV. ch. IV. §. 20. — Csakugyan e helyen, idéz egy író az V ik századból, a ki bámulatát fejezte ki a felett, hogy az athenei böles a kijelentés legtitkosabb tanait, már a keresztény vallás megalapítása előtt, kifejtette.

⁴⁾ Lásd Petavius, De trinitate. Lib. I.—A híres Cudworth „Systema intellectuale“ című nagyszerű művében azt mondja, hogy „valamint a plátónisták elfogadták a keresztények nézetét a logos-ra nézve, úgy a niceai zsinat előtti és utáni egyházi atyák is azt tartották a plátói háromságról, hogy az ugyanaz a keresztény háromsággal, vagy legalább annyira közelit hozzá, hogy csak a kifejezésben különbözik“. Pag. 620. etc.

Anynyi bizonyos, hogy a logos-nak személyesítése, s annak (ámbar másodrangu) istenségének megállapítása képezte legelőször a szent háromság magvát, a melyet legelőbb Philó, a zsidó plátónista tanított. Igaza van

czolta az ősi unitárizmus a hitszabadság legnagyobb szerű harczeit a III-dik és IV-dik században; ezek ellen vívott az unitárizmus egy más alakban, áriánizmus név alatt, midőn az orthodoxia a maga erőtelven és szentirástalan érveivel nem tudván azt legyőzni: politikai okokat használt fel, hogy a római udvar hatalom-szavával azt elnyomja.

A dogmák története azt bizonyítja, hogy az ily nézetű püspökökből alakult zsinatok aztán megfojtották a III-ik században a jézusi szellemű tiszta unitárizmust¹⁾; kiátkozták és eretnekeknek nyilvánították az unitárizmusnak egy más alakját, a nem csak keleten, de nyugaton is, az V-dik századig uralkodott tisztább áriusi nézeteket²⁾. E képpen megszabadulván azoktól, a kik hamis tudományaikat ellensúlyozhatták volna, lassankint annyira zavart és titokszerűséget csúsztattak be a keresztény vallás tiszta elvei közé, hogy az az egyszerű nép, a milyent Jézus a „boldogság hegyén“, a Tiberiás tava mellett, egyszerű szavaival, világos és könnyen felfogható igazságaival föl tudott lelkesíteni, jobb útra vezetni, — az az egyszerű nép mondom, az ők nehéz és titokszerű dogmáikat nem tudta, nem volt képes megérteni. És az a pap-ság, a mely a becsületes népet ily tudatlanságba sülyesztette, a népnek eme tudatlanságát, értetlenségét is felhasználta saját tekintélye megalapítására, kinyilatkoztatván: hogy a szentirást és az azzal egyenlő

Milmannek, hogy Alexandria adott lételt az egyenetlenség ez új elemének a keresztény egyházban. *History of Christianity*. B. III. ch. IV.— Augustinus azt mondja az ő *Confessiojában*, hogy a logosról való igazi tant némely plátonicus könyvekben fedezte fel. Tu, Domine— procurasti mihi — quosdam Platonicos libros etc. opp. I. p. 128. Basil. 1556.

A mint a híres orthodox Gale mondja: Alexandriai Kelemen, Origen s mások eszközül használták a pythagorási és plátói philosophiát, hogy a hit nagy titkait, a logost illetőleg kimagyarázzák, azt remélvén, hogy ily symbolizálások, s e philosophiai ismeretek és hagyományokhoz való rokonságot tartás által, sok hitelt szereznek, s érdeket gerjesztenek magok iránt a sophisták között. *Court of the Gentiles*. Part. III. B. II. C. I. §. 9. A plátónisták örvendettek is ennek, mint a hit és okosság kibékítésének. L. *Le Christianism. Unitaire*, a *Revue des deux Mondes* 1868 máj. 1. sz.

¹⁾ Rómában még a III-dik századig le nagy befolyása volt az unitárizmusnak. Antiochia legtovább megmaradt a tiszta unitárizmus mellett. L. *Revue des deux Mondes* 1868 máj. 1. sz.

²⁾ Az unitárizmus a IV-dik századon innen is sokáig uralkodott nyugaton, — sőt Erdélyben 1002-ig voltak követői.— Lásd Hieronym. c. Lucif. Epist. 16. 58.— Andr. Ilias, d. ort. vet progr. Var. in Dacia relig, p. 20. 21. — Haner, *Hist. Eccl.* L. 2. p. 66.

tekintélyű hagyományokat, csak a papság tudja, annak van joga magyarázni, — a népnek pedig kötelessége feltétlenül hinni azt, a mit a papok tanítanak.

Ily körülmények között csoda-e, ha a keletről nyugotra üldözött tudományosságnak szellemétől áthatott jobbak, jelesebbek kezökbe ragadván a reformáció zászlóját, az emberiség egy nagy részét lenyűgözve tartó hatalomtól visszakövetelték emberi jogaikat, erkölcsi szabadságukat; és saját keblök hitvallásának az evangéliom alapján, egyéni meggyőződés útján való megállapíthatása jogát? Nem csoda, atyámfiai! ha Európa különböző tartományainak józanabb és felvilágosodottabb férfiai, mintegy 40-en, — kik egyszersmind a IV-dik század óta csak kevés józanabbak, tudományosabbak kebelében, de ott is csak titkon élő, az inquisitoroktól féltetten őrzött unitarizmusnak felújítóivá, másodszori megalapítóivá lőnek; — nem csoda mondom, ha e jobbak társulatot alakítottak Vicenzában ¹⁾, czélul tűzvén ki, hogy a szentírást alaposan megvizsgálják, s annak nyomán a keresztény vallást visszavigyék eredeti tisztaságára, a kritika, a józan ész, a lélek és az öszszefüggő helyek (contextusok) világának tüzevel leégetvén róla az emberi találmányokat, áltanokat; s miután Istennek szava nem ellenkezhetik azzal a kijelentéssel, a melyet ő maga teremtő kezeivel irt be az emberi észbe, lélekbe és szívbe, sem azzal, a mit műveiben és gondviselésében tanít: ennél fogva egy oly vallást alapítsanak, a mely Jézusnak evangéliomán alapuljon, s a józan észszel megegyeztethető, igaz, mindenki által könnyen felfogható és elfogadható legyen. Nem csoda, ha az eképpen minden emberi találmányoktól megtisztított vallásnak lelketől áthatott, lelkesült Dávid Ferencz, Jézus evangéliomának és az azzal azonos unitárius vallásnak második Péter apostola, oly lelkesen, oly meggyőzőleg hirdeté — az ő unitarizmus elfojtása után eddig még soha sem hallott — eleven igazságokat, itt Erdélyben, e felvilágosodásban korát túlhaladó fejedelemmel ²⁾ biró kis hazában, hogy nem sokára nem csak Kolozsvár, hanem az ország nagy része, az értelmiség

¹⁾ L. Fosztó Úzoni, Hist. Unitar. in Transs. MS. — Sandii Biblioth. Antitrinit. — Bock, Hist. Antitrinit. — Wissovathi, Medull, Hist. Eccl. — Mosheimii Hist. Eccl. — Wallace's Antitrinit. Biography. — Székely S.U.V. Tört. 55. s köv. lapjain.

²⁾ Mig más országokban tűzzel, vassal üldözték a tisztább nézetek hirdetőit, addig János Zsigmond fenkölt, nemes lelkével „alattvalóinak nem csak testére, de lelkére is gondot akarván viselni, hogy az igazságban megépülhessenek, azt akarta: hogy birodalmában teljes vallásszabadság legyen, és hogy senki a vallásért ne fenyegettezzék, ne szidalmaztassék.” Váradi Disp. 62.

egészen elfogadta az unitárius vallást. Így a kis Erdély a hitszabadságnak második bölcsőjévé, második Antiokhiájává lön. Dávid Ferencz és apostol-társai anynyira az ember lelkével rokon-szellemben, a „cselekedetek könyve“ írójával a népnek anynyira „saját nyelvén szólották az Istennek nagyságos dolgait“¹⁾, a lelki élet elveit, hogy a tudatlan elébb bámolni, azután eszmélni, vizsgálódní kezdett, a bünös az erény útjára tért, a vad és könyörtelen kegyessé és jótékonyvá lön, a hitetlen és kétkedő hitet és meggyözödést nyert. Ők késedelem nélkül elmondhatták Pál apostollal: „hiszünk és azért szólunk“²⁾.

Az „Istennek nagyságos dolgai“, és a tőle nyert igazságok által való meggyözetésből származott munkásság kifolyása volt amaz Európa más tartományait meszsze túlszárnyalt vívmány, mely szerint a Tordán 1557-ben jun. 1-én, 1558-ban márt. 17-én, és 1563-ban junius 6-kán tartott országgyűlések végzésileg kimondották, hogy „mindenki azt a hitet vallja, azt a vallást kövesse, a mely tetszik“; annak eredménye volt az 1568-ban január 6-kán ugyan csak Tordán tartott országgyűlésnek a felvilágosodásban korszakot alkotó, fenkölt szellemű végzése, határozata is, mely a „lelkiismeret teljes szabadságát“ biztosította, s szent vallásunkat ez országban törvényesen bevett vallásnak nyilvánította. Eképpen Erdély ez előtt már három századdal kivívta és positiv törvényekkel biztosította azt a hitszabadságot, melyet Amerika előtt ez csak másfél századdal mondott ki, Anglia csak 1813 óta vívott ki a gyakorlati élet terén, a művelt keresztény világ többi országai közül pedig csak Austria, és ő is csak ez évben mondá ki némileg, az embert külsőleg és bensőleg megköttő dogmák bilincseiből szabadulni vágyó népek örömére és tapsai között. E szerint hazánk fejedelme és népei ez előtt már három századdal a vallásos fejlettségnek azon a fokán állottak, a melyre Európa miveltebb népei minden törekvéseik daczára sem tudtak még eljutni. Hova fejlődhettek volna még, menynyire be tudták volna tölteni Jézusnak ama parancsát: „Legyetek tökéletesek“, mily hathatósan tudták volna munkálni Isten országa eljövötelét, ha ők külső és belső háborításoknak, sanyargatásnak, üldözésnek, kifosztásnak és elnyomatásnak nem lettek volna kitéve folytonosan, a szívében jó, lelkében nemes fejedelem elhunytá után!!... És mi e vívmánynak, az unitárius vallás ez országban való 300 éves törvényes lételének, szen-

¹⁾ Csel. 1, 6—11. ²⁾ 2 Kor. 4, 13.

teljük e háromszázados zsinati emlékünnepet kedves atyámfiai, nagy érdemű zsinati gyülekezeti!

Vallásos eszméink, nézeteink, elveink 18 száz évesek, bár unitárius név alatt e hazában csak 300 év óta léteznek törvényesen. Csak 300 éve, hogy Dávid Ferencz, Kolozsvártt a tordautcza szögletén levő kerek kövön, a körülé tolongott néptenger felett, mint árboez, feltűnően, szónoklatával viharoként zaklatá fel a kebleket, s menyndörgő szózatával a velők megoszlásáig hatott; igazságaival, melyeket hirdete: „Egy az Isten a végetlen természet felett, egy Isten alkotá a menynyet és a földet, egy Isten kormányozza a világeggyetemet, s tartja fenn végetlen hatalmával“, anynyira meggyőzte, elragadta hallgatóit, hogy a föllekesült nép az ő hitére áttérve, vállain vivé be szónokát a Zsigmond király által épített piaczi nagy templomba.

300 év csak múltó pillanat az idők végtelenében; de egy vallásos közönség életében nagyon sok lehet, főleg ha eseménydús, ha viszontagságteljes. Voltak ez idő alatt szebb napok, fénypontok is vallásos életünk történetében. Oh! de hányszor nem cikáztak dúló villámok életünk egén?! Hányszor nem volt okunk elzengeni szent Dáviddal: „Örök dbe, Uram! pogányok jöttek, és szent templomodot megfertőztették“?!¹⁾ Hányszor nem kellett a hit-szabadság szent harcát harcolnunk a babona, tudatlanság, sőt néha a zsarnok hatalom ellenében is, csupán az igazság, tudomány és szeretet fegyverével?! Hányszor nem tört fel szivünkől, a vallásunkat üldözö időkben, amaz isteni gondviselésbe vetett erős bizalom: „Erős várunk nekünk az Isten, és paizsunk ellenség ellen“?! s mint enyhültek aggodalmaink, mint tisztult egünkről a vihar borus fellege, midön ama biztató szózatot hallottuk: „Megáll az Istennek igéje, és nem állhat senki ellene, mert a nagy Isten vagyon mi velünk“! Hányszor nem kellett a sértegetö gúny- és vádyszavakra így kiáltanunk a kesergö Jeremiással: „Uram! éretted szenvedjük a gyalázatot“!²⁾ s mert Dáviddal: „megkerestük az urat: meghallgatott minket³⁾, és nem volt gonoszsza hozzánk, a vele békében lakozóknak“⁴⁾.

De bár mindenfelöl veszély, csapás, méltatlanság környezett is: mi nem csüggedtünk el, mert tudtuk, hogy „Isten az övéit el nem hagyja, s hogy az igazságnak elébb utóbb diadal-

¹⁾ Zsolt. 79, 1. ²⁾ Jerem. 15, 15. ³⁾ Zsolt. 34, 5. ⁴⁾ Zsolt. 7, 5.

ma lesz, — sőt megfogyva bár, de meg nem törten, szent vallásunk hívei kitartóbbakká lettek a vallásnak a józan vizsgálódás terén való fejtegetésében, a tudomány, erkölcsiség és szabadság munkálásában, terjesztésében. A közös fájdalmak, vészek, közelebb vonták egymáshoz a szenvedők szívét; az együtt érzett és közösen fenyegető csapás felköltötte az áldozó szellemet, s erős rugóul szolgált híveinknek apostoli lelkesedéssel hozni meg anyagi és szellemi áldozataikat az igazság közös ügyének oltárára, — egyszersmind alkalmuk nyílt kifejteni önfentartási képességeket és vallásos életöket. S mert hatottunk, alkottunk, gyarapítottunk: Isten segedelmével szent vallásunk fényre kezdett derülni; megértük vallásunk háromszázados évfordulóját, — sőt már vallásunk lételének sokat ígérő, vidámabb negyedik századának hajnala is felderült reánk. Ez emlékünnepet, a hit és lelkiismereti szabadságnak szent vallásunk terjedése által ez országban nyert győzelmi diadalünnepét együtt ülni meg, ennek örömeiben közösen osztozni, s „mert Pál apostollal kívánjuk vala egymást látni, hogy valami lelki ajándékot közölhetnénk egymással, hogy megerősítetténk és intést vennénk egymás által“¹⁾, azért zarándokoltunk ide, e szent városba, szent vallásunk e lelki Sionjába, miként a zsidó Jeruzsálembé, s az igaz hitű müzümán Mekkába a próféta koporsójához.

Ötvenezer magyar és székely unitárius keresztény imádkozik e napon Istenhez; de velünk együtt három millió angol és amerikai unitárius keresztény küldi háláját a mindenek urához, az igazság szent ügyének diadaláért, a hit és lelkiismeret szabadságának győzelméért, s kér áldást és szent lelket a Jézus tudományának, s az abban foglalt lelki élet elveinek óltalmazására, hirdetésére felszentelendő új apostolokra, hogy „mint Isten mellett munkálkodó szolgák“²⁾, igazán hasogassák az igazságnak beszédét³⁾, legyenek e világnak világosságai⁴⁾, tündököljenek tudományban“, hogy Jerémiással „igazán beszéljék az úrnak igéit“⁵⁾, — és hogy ők egy ily lélekemelő s vallásos életünkre mélyen kiható háromszázados zsinati ünnepen kenetvén fel Jézus tanítványaiivá, az Istenben való bizalom, s a jó ügy diadalának ily fényes eredményéből erőt és kitartást merítsenek magasztos hivatásuk betöltésére.

¹⁾ Róm. 1, 11. 12. ²⁾ 1 Kor. 3, 9. ³⁾ 2 Tim. 2, 15. ⁴⁾ Máté 5, 14. ⁵⁾ Jerém.

E cselekvény egyfelől arra hív fel minket, hogy Istennek hálát adjunk, az ő akaratának gyermekei értelmi tehetségeihez mértén való kijelentéseért, az igazság eszméiért, melyeket Jézus által bennünk felélesztett, és amaz eszméknek szellemi természetünkben való kifejlesztéseért, a melyekkel az őtet megközelíthetésnek, boldogságunknak és üdvösségünknek önmagunk által való munkálhatását eszközölte; másfelől pedig arra kötelez, hogy a Jézus által hirdetett, de abszolút alakba nem öntött, eszméket, elveket, vallásos intézményeket a kor és emberi szellem haladásához, kívánalmaihoz képest folytonosan fejlesszük, s ez által óhajtottabbakká, sikeresebbekké és örökre fenmaradókká tegyük. Jézus ez intézményeknek és parancsainak hirdetését, óltalmazását, mennybemenetele alkalmával tizenegy tanítványára bízta*). Ezek voltak az ő követői. S midőn ezek is elhunytak, másoknak adták át az általok teljesített magasztos hivatal folytatását, és így hátra hagyták nemzedékről nemzedékre. Az ág, a mely ezt az óta magára vállalta, soha sem halt ki. És mind az, a ki a papok társulatába áll, azok számát növeli, a kik alapigénk szavai szerint „az evangéliomnak óltalmazására rendeltettek.“ Ma, e perczben is, többen kívánnak az úrnak eme seregéhez csatlakozni, és midőn e felett való örömünket kifejezzük, s fegyvereiket, az igazságnak fegyverét derekukra felővezni segítünk: azt hiszem, hogy nem lesz alkalomszerűtlen, ha arról a tudományról beszélek, a melyet nekik hirdetniök, óltalmazniök kell, és azt a hivatást világositom fel előttök, melyet alapigénkben az apostol előnkbe szab.

Alapigénk szavaiból kiindulva, legelőbb is az a kérdés merül fel, hogy mi az, a minek egy pap öre, óltalmazója? Egy pap óltalmazója Isten kijelentésének, az igazság, kötelesség és örök élet tudományának. Ezt kell neki óltalmazni, hirdetni, terjeszteni, ennek törvényeit kell érvényre emelnie, és ezek által kifejtetni az emberekben a vallásos életet, u. m. az egy igaz Isten tiszta ismeretét, hívését, a halhatatlan élet reményét, valamint az Isten által lelkünk elébe tűzött erkölcsi magasztos czél elérése utáni vágyat, törekvést, munkásságot. Ezekben áll az ő hivatása.

Más emberek is tanítottak igazságot, fejtegették a kötelességeket, és okoskodtak a lélek halhatatlansága felől. Ámde az emberek véges elméiknél fogva könnyen tévedhettek, sőt a mint a tapasztalat, a kor

*) Máté 28, 19. 20.

haladása, a tudomány és az emberi szellem fejlődése mutatja, sokszor tévedtek is. S miután Pállal csak „az Istennek erős fundamentoma áll meg“¹⁾, ennél fogva a papnak más fundamentoma nem lehet azon kívül, amelyet ő Jézus által vetett“ az evangéliomban²⁾. Abban vannak letéve az emberi lélek lehető kívánalmái, az örök élet, igazság, szeretet, jóság, egyenlőség, szabadság boldogító eszméi, az egy igaz Isten tiszta ismerete, a tökéletesedés és teremtkhöz, az ő képéhez, hasonlónak lehetőség útja és módja. Innen az evangéliomi eszmék, elvek, már egyfelől eredetöknél fogva, valamint a léleknek Istennel való rokonságát, az Isten tiszta ismeretét, helyes imádását, az igazság eszméi felfogását, a tökély elérését kimutató, megközelítő, eszközlő és előmozdító természetöknél, — másfelől pedig örök becsü, a lélek vágyait minden korban és minden népeknél kielégítő, egyetemes, boldogító és erősítő voltuknál fogva oly fenséges igazságok, hogy azoknak egyszerű, tiszta és zavartalan élvezete által a lélek emelkedettebbé, nemesebbé, tökéletesebbé és hatalmassá lesz; de ha azokat nem úgy közöljük másokkal, miként Jézus, egy-egy „gazdagról és „Lázárról“, az „irgalmas Samaritanusról“ és „a tékozló fiuról“ szóló példázat alakjában; hanem hideg tudományos rendszerbe szedjük; ha emberi találmányokkal vegyítjük, — sőt ha azokat meddő vitatkozás tárgyaiul és elméleti fejtegetés téteiül tekintjük, akkor elvesztik életadó, vonzó, lelkesítő, tenyésztő és gyümölcsöző erejüket. A hit csak akkor erős, ha biztos. A vallás csak akkor boldogító, ha benső meggyőződésen alapul. Ha a keresztény igazságok valaha bűnöst javítottak meg, ha kísértések közt levőnek adtak erőt, kitartást és bátorságot azokkal szembeállani, ha kétségbeesettek csepegtettek vigasztaló balzsamot szívébe, és ha vértanunak fontak koszorút homlokára, az onnan volt, mert ezek amaz igazságoknak egyszerű, könnyen felfogható, boldogító és lelki nyugalmat árasztó voltuknál fogva, meg voltak győződve azok isteni eredetéről.

Az életnek ez édes forrásvizét kell tehát a papnak fölkeresni, megismerni, ennek tisztaságát kell mególtalmazni, fentartani; ezt kell neki itatni mindazokkal, a kik az igazságot szomjuhozzák, és ehez kell neki elvezetni szeretettel azokat is, a kik gyöngék, erőtelenek, vagy tán nem ismerik, és ez okból ellenségei; mert a pap csak akkor lát jó gyümölcsöt munkája után a bűnös megtérésében, a gyöngé erősödésében, a kétkedőnek hitben való megszilárdulásában és az emberek

¹⁾ 2 Tim. 2, 19. ²⁾ 1 Kor. 3, 11.

tökéletesedésében, ha Ézékiellel „az úrnak beszédit szólja“¹⁾, és ha Jézussal „oly beszédek hirdet, melyeket Isten adott, hogy tudják meg, hogy Jézus tőle küldetett“²⁾.

E beszédek azonban nem egyebek annál a tudománynál, a melyet Jézus tanított; Jézus pedig az evangéliom bizonyítása, s az én meggyőződésem szerint az Isten egysége eszméjét tanította, szóval, tiszta unitárius elveket hirdetett³⁾. A biblia nem enged kételkednem azon, hogy a mi menynyei atyánknak kezdettől fogva a volt a célja, hogy az ő abszolút egysége eszméjét, ismeretét, imáadását terjeszsze a világon. Az egész szent könyvünkön végig húzódó történet — a mit azt hiszem, senki sem fog kétségbe hozni — azt mutatja a legkétségbehozhatatlanabb bizonyítékokkal, hogy a pátriárkai, mózesi, és később a keresztény monotheismus alakjában az Isten egységének fölemelő eszméje, az unitarizmus, volt az az eszköz, a mely által Isten az ő okos teremtményeinek legfőbb javát czélozta és munkálta, nem zavarván özsze gyermekeinek értelmét több tárgygyal, és nem ejtvén kétségbe ama gondolattal, hogy az istenek valamelyike megharagszik reá, hogy egyiktől elvonta illető ima-részét és a másiknak adta. Ábrahám egyszerű kegyessége és a görög iskolák spekulatív theológiája azt az álláspontot jelezték, a melyen mi állunk. Monotheistikus volt az ő hajdankor főbb vallása⁴⁾, és monotheistikusok a polgáriasodás legfőbb alakjai. Jézus⁵⁾ és a szent lélek⁶⁾ által az evangélium hirdetésére erőt és lelkesedést nyert apostolok⁷⁾ az Isten egysége eszméjét hirdették, tanították, sőt óltalmazták. Monotheistikusok a mai kor polgári czélzatai, intézményei, és unitáriusok a jelen kor józanabb és felvilágosodottabb férfainak magasabb vonzalmai, nézetei és véleményei. Az unitarizmus pedig csak az által különbözik a tiszta monotheismustól, hogy az Jézust fogadja el az egy Isten legfőbb ki-

¹⁾ Ezek. 2, 7. ²⁾ Ján. 17, 8. ³⁾ Mát. 12, 50. Márk 10, 18. Ján. 4, 23, 24. 15, 25. 44. 45., 6, 27.

⁴⁾ A görögök Zeüs, a rómaiak Jupiter neve alatt egy fő istent imádtak. Amerika, Persia, China, India őslakói eredetileg csak az egy igaz Istent imádták. L. Sabbath Leisure, ed. by Dr. Beard 78—81. l. — Carli Lett. Americ. I. köt, 105. l. — Sir John Malcolm, History of Persia I köt. 273. l. — Morale de Confucius, Avertissement 15. l. — Mem. de l' Acad. d. Inscript. LXI köt. 240. l. — Lásd továbbá az Anaxagorás, Socrates, Plátó és Cicero munkáit, különösen pedig azt a gyönyörű dal-imát, a melyet Cleanthesnek tulajdonítanak, de a mely reánk Stobæus útján maradt (Ecclog. lib. XII.), — ennek hangja, szelleme tisztán az isten egységét fejezi ki. ⁵⁾ Máté 23, 29. Márk 10, 28—34. Ján. 4, 23. 24. 8, 41. ⁶⁾ Csel. 13, 2. ⁷⁾ Róm. 3, 30. 1 Kor. 8, 4—6. Gal. 3, 20. Efez. 4, 4—6. 1 Tim. 2, 5.

jelentőjének. Sőt azt is el merem Revillel ¹⁾ mondani, hogy az ő unitarizmus volt valódi keresztény szabadelvűség bölcsője, és Jézus egyháza, az apostolokat és első keresztényeket magában foglaló ő unitarius egyház vívta ki a legnagyobb szerű győzelmeket a keresztény vallás javára. Abban rázta le magáról Jézus vallása a judaizmust, — és különösen az antiochiai unitarius egyház vette fel legelőbb a „keresztény“ nevezetet ²⁾. Az buktatta meg a zsidó törvényt; az nyilvánította egyenlőknek a népeket és fajokat. És abból mentek ki a világba a legnagyobb hittérítők, mint Pál és Barnabás ³⁾.

Ez a Jézus vallása, ez az unitarizmus azt tanítja, hogy „egy az Isten, egy a közbenjáró, az ember Krisztus Jézus“, ki Istentől nyerte erejét, hatalmát, lételet, s kit Isten azért teremtett és azért állított egy valódi életnek példányképeül az emberek elébe, hogy őket megjavítsa, kijelentvén, miszerint üdvözülni nem másnak érdeme által, hanem bűneinknek őszinte megbánása, jobb útra térés, erkölcsi tisztaság, jó cselekedetek, a tudás és erényes élet szüntelen emelkedő vonalának követése által lehet; ez a vallás azt tanítja: hogy Jézus a javítást az által eszközölte, hogy az embereket Istennek és az ő végetlen erkölcsi tökélyeinek tiszta ismeretére vezette, és az emberi lelket ama tökélyek követésére, s Istenre mint az imádság egyedüli tárgyára irányozta, serkentette; továbbá azt tanítja: hogy az ember természetileg minden erkölcsi romlottságtól menten, teljesen ártatlannak születik, és hogy szabad akaratánál fogva tőle függ elhatározni jóvá vagy rosszra lenni. Nem születik az ember jónak vagy erényesnek azért, mert mindkettő saját öntudatos munkásságunk, cselekedeteink és küzdelmünk eredménye; rosznak sem, mert akkor az Istent is rosznak kellene tartanunk, miután a Mózes 1-ső könyve 1-ső részének 27-dik verse szerint ő minket a maga képére alkotott; rosznak azért sem, mert ekkor a jóvá lehetőség és üdvözülés útja el lenne zárva előlünk, az élet nem öröm, hanem nyomor lenne, sőt céltalan volna az ember élete is, nem lehetvén erkölcsi cél tűzni eleibe, s őt e cél elérésére felhívni, kötelezni, serkenteni, miután az erkölcsileg rosz nem cél, az absolut lehetetlenség; végre azért sem, mert ekkor Isten nem büntethetne minket igazságosan oly hibáért, melyre a hajlamot ő adta belénk, miután erkölcsileg csak oly cselekedetért vagyunk felelősek, a

¹⁾ L. a Reuve d. deux Mondes 1868 máj. 1. sz. Le Christianisme Unitaire című cikket, a mely a „Keresztény Magvető“ 1868-dik évi folyamában magyarra fordítva is megjelent. ²⁾ Csel. 11, 26. ³⁾ Csel. 13, 2. ⁴⁾ 1 Tim. 2, 5.

melyet öntudatosan, teljes szabad akaratból és a törvényt ismerve, vitünk végbe.

Ez unitárius nézetek szerint Isten nem egy boszuálló, haragos Jehova, nem személyválogató, a ki némelyeket üdvösségre, másokat kárhozatra teremtett, sőt nem is büntet véges lényt végetlen, örök kárhozattal; e nézetek szerint Isten nem vérszomjas lény, a kinek igazságosságát, a kárhozatra ítéltekért, ki lehetne engesztelni egy ártatlannak vérével, — hanem végetlen jóságú és kegyelmű Isten, ki minden gyermekét egyformán szereti és egyformán akarja boldogítani; egy igazságos atya, a ki mindenkinek érdeme szerint fizet meg, és csak azért büntet, hogy gyermekeit megjavítsa, s az által őket a valódi boldogság részeseivé tegye. E nézetek szerint nem kell egy második, vagy harmadik személy közbenjárását kérnünk, hogy a mi kérésünket Istenhez juttassa ¹⁾, hanem megtaláljuk őt mi mindenütt, kérésünk egyenesen és közvetlen hozzá hat, s ő teljesíti is azt, ha bölcsesége jónak látja.

E tudomány isteni eredetű, melynek az a célja, hogy minket annak forrásához, Istenhez vezessen. Mi ezt a szent írásból meritjük, oly tisztán, mintha még most is füleinkbe csengeni hallanók Jézus szavait, hangját, midőn azt tanítványainak és a népnek, a hegyen hirdeti. Hogy én e tudománynak mentől nagyobb mérvű terjedését óhajtom, azt nem akarom eltitkolni, — aynival inkább, mert erkölcsi hibának, önzésnek tartanám magamba zárni azokat az egyetemes erkölcsi elveket, melyeknek célja az egész emberiséget az egy Isten tiszta ismeretére vezérelni, tökéletesíteni és boldogítani. Én e tekintetben Pál apostollal tartok, a ki azt mondja, hogy „az igazságot fogva tartani vétek ²⁾”. Az emberi lélek boldogságára az a legszükségesebb, hogy szivünket, lelkünket, sőt egész életünket Isten parancsai teljesítésére, betöltésére szenteljük. S bár e boldogságot, erkölcsi jószág által, mind a keresztény, mind a pogány vallásnak bármely alakjában el lehet érni; de én azt hiszem, hogy a fennebb elmondott nézetek legöszszhangzóbbak levén a valódi kegyességgel ³⁾, és leginkább befolyván az igazi vallásos élet kifejlesztésére, az azokban foglalt igazságok, elvek leglényegesebb tényezők a boldogság elérésére. Ezért óhajtom én azt, hogy e nézetek, mint a boldogság fontos tényezői, minél nagyobb körben gyakoroljanak befolyást az emberek lelkeire.

¹⁾ Az értelmi és erkölcsi világban Isten nem közvetve teremtményei által közlekedik, hanem közvetlen elménk, esziünk által közli magát. L. A kereszténység bölcsész. tanulmány. Nicolas A. 139. l. ²⁾ Róm. 1, 18.

³⁾ Ez a kegyesség — Ciceróval szólva — nem egyéb az Isten iránti igazságnál.

Igen, atyámfiak! mert e nézetek minket sokkal közelebb vonnak Istenhez, és őt a legszeretetre méltóbb jellemnek tüntetik fel. E nézetek, ez elvek teljes világot derítnek ama fő lényre, teljesen kielégítik a lélek vágyait ama végetlen szellemet illetőleg, a kiből a mi szeretetünk egészen özpontosuljon, s a ki a mi erőtelenségeinket édes atyai szeretetével gyámolítsa. Ez elvek igazságaiból nyert meggyőződésünk alapján származott hit fényénél minden vonzóbbá, szebbé válik előttünk. A létel, melyet e hit világánál megismert jó atyától nyertünk, megbecsülhetetlen ajándékká, az élet örömmé, az ő jelenléte felemelővé, és kötelességeink édesekké válnak előttünk, tudván, hogy ezek hű betöltése a legszebb ajándék, a mit neki adhatunk. E hit világánál felismerjük minden emberen, minden okos valóságon, Isten képének vonásait, a mely minket testvérekké teszen nem, faj és felekezeti különbség nélkül, — és e hit szövetségénél ismerjük meg tisztán célunkat, ez által nyerünk erőt és kitartást annak elérésére, melyhez eljutva, lelkünk egyesülni fog a mi atyánkkal.

És mégis daczára annak, hogy szent vallásunk apostolai e lelki békét nyújtó tudományt hirdették, Pál apostollal „mindeneket kárnak állítván a Krisztus Jézus ismeretének nagy voltáért“¹⁾; daczára annak, hogy ők Jézus szelleméhez és szavaihoz híven életök feladatául az emberiség tökéletesítését, nemesítését, szabaddá tételét tűzték, e feladat megoldását lehetővé tenni igyekezvén az által, hogy a lelket, az azt lebilincselő áltanok, kárhozatos dogmák kötelékeiből és nyomása alól kiszabadították, visszatértek Jézusnak életet adó forrásvizéhez, s másokat is oda vezéreltek; — daczára, mondom, mind ez apostoli szorgalmatosságnak, törekvésnek, vallásunk hívei folytonos gúnynak, rágalomnak, szidalomnak voltak kitéve. Őket — miként a zsidók Jézust — eleitől fogva káromlást szólóknak²⁾, Krisztust tagadóknak³⁾, eretnekeknek csúfolták; vallásunkat csak a hideg ész spekulációin, de nem az evangéliom tanításain alapult vallásnak tekintették.

De bár mennyire irtóztak is tőlünk azok a tudatlan fánátikusok, a kik minket szörnyeknek tartottak; bár mennyire üldöztek is minket — miként Jézust — ama kétszínű farizeusok és irástudók, a kik

¹⁾ Filipp. 3, 8. ²⁾ Máté 9, 3. 26, 65. Ján. 10, 36. ³⁾ E gúnynev onnan veszi kezdetét, midőn Dávid Ferencz, az ó testamentomi iratoknak világos kifejezései, Jézusnak nyilvános parancsa, és az apostoloknak tiszta tanításai nyomán csak az egy Isten imádását és segítségül hívását kezdette tanítani, Jézusnak istensége és segítségül hívása kizárásával.

a mi nézeteink elterjedésében nem hogy örvendettek volna az emberiség fejlődésének, hanem azokat, jövedelmeik csorbulása tényezőinek tekintvén, ez okból elnyomni igyekeztek; végre bár menynyi szemrehányást kellett is kiállanunk, mi az „apostolokkal örömmel mentünk el a tanács elől, hogy méltókká tett az Isten minket arra, hogy Jézusért boszusággal illettetnénk“¹⁾; mi boldogok voltunk, tudva, hogy „az Urért terheltettünk gyalázzattal“²⁾, Pál apóstollal akkor is „jót kívánván másoknak, ha sanyargattak és szidalommal illettek“³⁾. Ma pedig különös örömmel tölt el minket az a tény, midőn látjuk, sőt mindennap tapasztaljuk, hogy ma — és ez az emberiség miveltebb, előbbre haladott korát jelzi — ma az értelem a tapasztalatok, vizsgálódások által sokat erősödött, és az emberek kezdik elvetni az absolut dogmákat, melyek a szellem látkörét korlátolják. Ma a bibliai kritika, a tudományok jelen állása; az unitarizmusnak Angliában, Ámerikában és itt Erdélyben kivívott állása; az a jelentékeny befolyás, melyet az unitárius nézetek a művelt Európa minden egyházaira gyakorolni kezdettek; és az a jelenség, mely szerint ma minden más felekezeti felvilágosodottabb egyesek irataikban és vallomásaikban nyilvánosan kifejezik nézeteink iránti vonzalmaikat, szeretetüket, — ezek a jelenségek egyenként és öszszesen igazolják nézeteink helyességét, elégtételt adnak nekünk a homályosabb kor rágalmaival és üldözéseivel szemben; másfelől pedig reményt nyujtanak, hogy az emberek kevésbé gondolkozó többségének vallásunk iránti előítélete, ellenszenve is lassan-lassan eloszlik, hogy a világ általánosan fel fogja ismerni benne a jézusi tiszta igazságokat, a keresztény vallás legtisztább, legszabadabb elvü, legészszerűbb alakját, és követni fogja. Mert lehetetlen atyámfiai! hogy az eszes, értelmi és szellemi tehetségekkel felruházott lényt, az embert, inkább meg ne nyerje az a vallás, a mely történetileg Jézus magasztos elveit vallja magáéinak, a mely ez elvekből kifolyó oly kötelességeket állit hívei elébe, melyeknek égies czélokra vezérlő voltát kiki könnyen felfoghatja és teljesitheti, s a mely ennél fogva a maga irányául a biblia és hittudomány észszerü kezelését tüztö, — mint az a dogma, a mely az évangéliomra annak szellemével egészen ellenkező értelmet erőszakol, azt követelvén az emberektől is, hogy ne okoskodjanak a biblia felett ugy, mint más könyvek felett, és ne használják eszköket annak igazságai kikutatására, megértésére, s

¹⁾ Csel. 5, 41. ²⁾ Zsolt. 69, 8. ³⁾ 1 Kor. 4, 12.

ezek nyomán boldogságuk keresésére, hanem elégedjenek meg azzal, a mit ily szellemű dogmák által fejlesztett lelkök sugall.

Ha ez így volna, t. i. hogy az ész a vallás igazságai keresésére és a vallásos élet kifejlesztésére nem lehetne felhasználni, akkor nem állhatna meg, a mit Isten a teremtés könyvében mondott: „Teremtünk embert a mi ábrázatunkra és hasonlatosságunkra“¹⁾ valamint az sem: „Teremte azért Isten embert az ő képére“; akkor az ember az oktalan állatok közé alacsonulna le, a melynek nincsenek magasabb áspirációi, ösztöne is azért van, hogy azzal élelmét megszerezze; ekkor az ész nem a szellemi életnek, hanem az érzéki életnek volna eszközlője, tényezője, — sőt ekkor általában nem is volna szellemi élet, nem is volna szükség az észre²⁾. Miután pedig én a lélek és ész között nem tudok különbséget tenni, hanem mindkettőt ugyanazon egy égi, isteni szikrának tartom, — ennél fogva azt állítom, hogy kedélyemet csak az lelkesíti, akaratomat csak az indítja tette, lelkemet csak az elégíti ki, a mit eszemmel felfoghatok, és a minek erkölcsileg jó voltáról eszemmel tiszta meggyőződést szereztem.

Ily felfogható, ily észszerű és meggyőző igazságoknak tekintem én az unitarizmus elveit, melynek észszerűsége alatt azt értem, hogy annak igazságai öszhangzanak a lélek nemesebb vonzalmaival és a szellemi élet fenséges törvényeivel és céljával. Ha az ember Isten képére van teremtve, akkor az ember képe annak tökéletessége fokához képest kisebb, nagyobb mértékben megfelel az isteni képnek, léleknek. Ha a keresztény vallásnak alapítója, Krisztus, az Isten képére van teremtve — mert Isten őt is, mint minket, a maga képére teremtette, — akkor az ő képe a legfőbb értelem kisugárzása. És ha — a min senki sem kétkelkedhetik — az evangéliom Istentől van, akkor az evangéliom nem egyéb az emberi léleknek az isteni lélekkel való társulása módjánál, s az Isten képének megközelítésére vezető isteni törvényeknél, értelemnél; mert mindaz, a mi Istentől származik, az az értelemnek, vagy

¹⁾ 1 Móz. 1, 26. 27. ²⁾ Az ész lételet, s annak Istennel való hasonlatosságát fenségesen fejezi ki Cicero e szavaiban: „Az erkölcsi törvény az Isten szelleme, a kinek legtökéletesebb esze parancsol, vagy tilt . . . ; a valódi és első törvény az Istennek egyenes esze . . . ; ez az ész, midőn az ember szellemében megszilárdult és kifejlődött, a törvény. . . . Mivel pedig az Istenben is, az emberben is van ész, annál fogva van az embernek Istennel való első társulása, van tehát hasonlatosság Isten és az emberek közt. E szerint azt mondjuk, hogy mi az égiek családjához, fajához, vagy nemzetségéhez tartozunk. A honnan a következők, hogy az embernek Istent megismerni annyira, mint megismerni származását és arra visszaemlékezni“. — (De legibus, lib. I.)

is az igazságnak kifolyása. E szerint észszerűnek lenni anynyi, mint isteninek lenni. Minthogy pedig a vallás önmagában véve a legmagasabb észszerűség, és Jézus vallása isteni eredetű, — ennél fogva a keresztény vallás észszerű, s mindaz, a mi az észszzel ellenkezik, az egyzersmind ellenkezik a keresztény vallással is. Midőn Jézus magát „az élet kenyérének“¹⁾ nevezte, ez által azt mondotta ki, hogy azok a beszédek és igazságok, a melyeket ő tanított, az emberek értelméhez alkalmazva és lelkeik számára vannak adva Istentől. Az unitárizmus szaván fogja Jézust, s az evangéliom igazságait magáéinak és észszerűeknek vallja, kijelentvén, hogy a hol ez adomány, „az úrnak lelke van, ott van a szabadság“²⁾.

A szabadság a legelső az emberi lélek tulajdonai között. A szabadság az a mi nemesebb részünknek, a mi a harmat és napfény a Libánus czedrusának. Szabadság, szabad lég nélkül elveszti a növény színét, szagát és tenyésztő erejét. Szabadság nélkül sem jószág, sem erényesség nem lenne a világon. Szabadság nélkül a jót jónak, és a roszt rosznak nem lehetne nevezni. Szabadság nélkül cselekedeteinkért erkölcsileg feleletre nem lehetne minket vonni. Szabadság nélkül a léleknek hasonló lelket kereső vágyai kielégítetlen maradnának; a vallásos élet sem fejlődhetnék ki. Mert hiszen a vallás nem egyéb az emberi léleknek ama szabadakaratszerű cselekedeténél, melyszerint Isten parancsait, törvényeit betölti. A vallás a léleknek az Istennel való szellemi érintkezése. Isten az embert szabadnak³⁾ teremtette, tehát annak is kell maradnia, hogy céljának megfelelően, a mint Pál apostol mondja: „A szabadságban álljatok meg“⁴⁾. Ámde vajjon lehet-e szabadnak nevezni a lelket, ha ki van szabva, hogy mit kell hinnie és mit nem; ha nincs megengedve, hogy szabadon gondolkozzék, akarjon és cselekedjék? E tekintetben az unitárizmus teljes szabadságot enged követőinek szabadon gondolkozni, vizsgáldni, cselekedni, kifejleszteni a szellemi erőket, keresni és elfogadni az igazságot a szentírásen kívül is mindenünnen; teljes szabadságot nyújt Jézus parancsa szerint „tudakozni az írásokat“⁵⁾, s az azokból nyert tiszta meggyőződés nyomán állapítani meg kinek-kinek saját keble hitvallását. Az unitárizmus ennél fogva „nem kötelezi le az embereket szolgálatnak igájával“⁶⁾, hanem szabadokká teszi, a mi által erőt és lankadatlan kitartást önt beléjük lételök céljának megközelítésére.

¹⁾ Ján. 6, 32—58. ²⁾ 2 Kor. 3, 17. ³⁾ 5 Móz. 30, 19. Péld. 18, 21. 1 Kor. 8, 9. Róm. 7, 18. 19. ⁴⁾ Gal. 5, 1. ⁵⁾ Ján. 5, 39. ⁶⁾ Gal. 5, 1.

És midőn eképpen az unitárizmus szabadokká tette az embereket, e szabadság által egyszersmind biztosítékot is nyújtott nekik a haladásra. Haladás nélkül nincs élet. Az emberi szellem már természeténél fogva a határtalan tökélyek után vágyik; a tudományokban az igazságnak, a cselekedetekben az erénynek és jóságnak, a művészetben a szépségnek, és az érzelmeiben a boldogságnak elérésére törekszik. S az a gondolat, hogy az ember e földön csak az előkészületeknél van, és a mit megszerzett, nem egyéb Newtonnal cseppeknél az igazság végetlen tengerével összehasonlítva, — valamint a léleknek tudást és szeretetet áhító szomja, az előtte álló czél végetlen távolsága, a test halála után reá váró örök boldogság eszméje, mind ezek a legfontosabb rugói a haladásnak. E haladást Isten végetlen tökélyei gyakorolják reánk, melyeknek hatását a ki megtagadja, az öngyilkosságot követ el önmagán, vétkezik Isten iránt és megtagadja Istent az ő jelenlétében. A keresztény ember, e szerint, a mint lelkével az igazság és minden isteni tökélyek felfogásában, megközelítésében előbb-előbb halad, úgy magának Istennek ismeretében is abban az arányban gyarapodik. Ennek tisztábban megismerésének, a hozzá hasonlításnak és bírásának eszméje a haladás folyamán, a szív kielégíthetetlen voltánál fogva, fontosabbá, óhajtottabbá és boldogítóbbá válik előtte. Ily haladó szellemű az unitárizmus is. Annak elve: hogy az embernek nem szabad megállni, hanem folytonosan haladnia kell, hogy Jézus szavai szerint „legyenek az emberek tökéletesek, mint a mennyi atya tökéletes*). Az unitárizmus nem hogy nem vet gátat a haladás elé, sőt az erkölcsi szabadságot adja szárnyúl híveinek a gyors haladás eszközlésére. S miként Goethe e szavakkal mult ki: „több világot, több világot!“ úgy az unitárius ember is csak erre törekszik folytonosan.

A lélek ennél fogva csak önmagával rokon eszmékkal, igazsággal táplálkozik. E táplálékot pedig felleli amaz evangéliumi tudományban, a mely a szellemi élet legfőbb feltétele, melylyel Jézus a világ feloszlását akadályozta meg, s a melylyel Isten Jézus által ugyanazon emberi lelkekbe adatta vissza az igazságot, a melyekbe teremtő munkássága hatodik napján ő maga irta volt be saját kezeivel. Ez igazságok közt, azonban, egy sincs anynyira fölemelő, anynyira átható, mint ama végetlen tökélyű, mindenütt jelenvaló, mindenekre gondot viselő, szerető és jóságos fő lénynek eszméje, melyet ő maga, Isten, így ha-

*) Máté 5, 48.

tároz meg: „Én vagyok az úr, és nincsen más Isten kivülem“¹⁾, Az egész szentírásban egyetlen hely sincs, a melyet elleneink, Istennek e világos nyilatkozatához ragaszkodó és az ő egységét valló nézeteink ellen, erősségül fel szoktak hozni, hogy azt éppen az ő kritikusaik erőtelen érveknek ne nyilvánítottak volna, sőt az emberi hozzátételektől, becsúsztatásoktól megtisztítva éppen saját érveink közé ne sorozták volna. Ki merné tehát — az úr szavait és őt szemben megtagadva — azt állítani, hogy a szentírás nem „egy Istent“ és nem azon egy Istennek imádását tanítja? A szentírás világos bizonyítása szerint, valahányszor a zsidók az egy Istentől elpártoltak, ő mindannyiszor megbüntette, s mindannyiszor újabb-újabb prófétákat állított elő, a kik azokat az ő egysége eszméjére és imádására visszavezessék²⁾. Ennélfogva az ő egységének hívése és imádása oly kedves Isten előtt, hogy ő a legkisebb elszakadást ettől, a tőle való elszakadásnak tekintett és tekint. Az Istentől való elszakadás pedig az első lépés a polytheismusra, vagy a pantheismusra. A ki tehát a szentírás egy Istenét megtagadja, vagy megsokasítja, az egyáltalában megtagadja és megsokasítja Istent, s öszszetéveszti őt az ő teremtményeivel³⁾. Ez „Isten egységét“, az unitarizmusnak e legfőbb elvét tanította Jézus is, midőn tisztán és határozottan kifejezte, hogy „a z a t y a a z egyedüli igazi Isten“⁴⁾.

Ha tehát, ennek következtében az Isten szoros egysége a szentírás tanitánya; ha Jézus e tekintetben unitárius szellemben nyilatkozik, akkor az unitarizmus Jézusnak tudománya és eredeti alakja az ő vallásának.

Jézusnak tiszte abból állott, hogy az embereket megjavítsa, Isten-

¹⁾ 5 Móz. 32, 39. Ézsa. 45, 5. 18. 22. ²⁾ L. 5 Móz. 31, 16. 17. Jós. 24, 19—24.

Bir. 2, 12. 10, 6—16. 1 Kir. 11, 33. Jer. 6, 7, 8, 9, 10, 19, 3—15. ³⁾ Fájdalom!

a biblia egy Istenét mégis megtagadták a keresztények, mikor hamis tudományukkal a III-dik században az unitarizmus ellen támadtak; megtagadták később is, midőn Dávid Ferenczet a dévai börtönbe záratták azért, a mit ő így ír le — állítólag — fogságában készített versében:

„Egy Istent tiszteltem, nem hittem hogy három

„S hogy idvességemet csak ez egytől várom;

„Ez egynek szentelvén töredékeny éltem

„Megsokasítani a teremtőt féltem, —

„És midőn szent hitem tilalmazta, hogy őt

„A részre soha sem osztható teremtőt

„Három részre oszszum, rettegvén ezennel

„Öszszezávarni a végezt végetlennel“. (Archizewsky Sámuel ford.

7—14. sor.) ⁴⁾ Ján. 17, 8.

hez és annak tiszta ismeretére vezesse. E cél elérésére az által törekedett, hogy az emberekbe becsepegtette az erkölcsiség, igazság és szabadság magvait, a lélekbe pedig a szeretet melegét lehelte belé, a mely e magvakat, s ezekkel a szellemi életet kifejleszse és annak munkásságát végetlenné tegye. E magvakat azonban nem elvont hitforma alakjában, hanem egyes magasztos elvekben hintette be hallgatói és tanítványai szívébe. Így tanította ő tanítványait és e képpen munkálta Isten országát. E tanításmódot követték Jézus tanítványai is az evangéliom terjesztésénél, a mint az „apostolok cselekedetéről“ irt könyv és az apostoli levelek bizonyítják. Tehát sem Jézus, sem tanítványai semmi hitformát nem hagytak hátra, elveiket nem öntötték abszolút hitcikkebe, — mindazáltal már a IV-dik század elején hitformákkal találkozunk a keresztény egyházban. Ott látjuk p. o. az „apostoli hitformát“, vagyis tulajdonképpen az „alexánderiai egyház hitformáját“, a „niceai hitformát“ és az „Athanasius hitformáját“. E hitformák a Máté által Jézusnak tulajdonított ama szavakból állottak elő: „elmenvén tanítsatok minden népeket, megkeresztelvén az atyának, a fiunak és a szent léleknek nevében“ ¹⁾ Csak hogy e kifejezést a tanítványok, a mint Filep tisztán megtanít²⁾ minket arra, egészen másként értették, mint a hogy az egyház kánonizálta. Ők midőn valakit a keresztény vallásra térítve megkereszteltek, csak enynyi vallomást kívántak tőle: „Hiszem a Krisztus Jézust Isten fiának“ ³⁾. E hitvallomást kívánás aztán arra vezette a spekulatívabb elméket, hogy hitformákat gyártsanak. A keresztény vallásra áttért, és abban tudományosságuknál fogva tekintélyt követelő újabb plátónisták az új testamentom igazságainak egyszerűségével és könnyen felfoghatóságával nem lévén megelégedve, a Máté által említett, és fennebb idézett helyhez oly kifejezéseket ragasztottak, a melyek által metafizikailag megakarták határozni az atya, a fiu és a szent lélek természetét, s azután a viszonyt, a melyben ezek egymáshoz állanak. Azonban e törekvésnek még a két első században semmi nyoma sincs. Csak a III-dik században kezdték Jézusra alkalmazni az ige (logos) tanát, a mely határozott dogmatikai alakot legelőbb a 325-ben tartott niceai zsinatban öltött magára, a honnan kezdve az 1215-ben tartott lateráni zsinatig, anynyi század alatt, kifejtették abból és megállapították a szentháromság tanát s azzal kapcsolatos tanokat.

¹⁾ Máté 28, 10. ²⁾ Csel. 8, 37. ³⁾ Csel. 8, 16. 37. 19, 5.

E tények egyfelől a trinitarizmust az egyház szüleménye gyanánt tüntetik fel; de másfelől azt is kimutatják, hogy az egyház az első két században unitárius volt. Ez állításomat igazolják a „Cselekedetek könyve“ és az apostoli levelek; igazolják az antiochiai egyháznak, a legnagyobb missiók és a hitszabadság bölcsőjének, a Philo iskolájából a keresztény egyházba jött atyák ellen folytatott harczai; igazolják Origen¹⁾, Ambrosius, Justinus²⁾, Irenaeus³⁾ és Lactantiusnak⁴⁾ öszhangzó nyilatkozatai, mely szerint „egy az Isten, a Jézus atyja, s csak egyedül őt kell imádni“, — sőt Tertullian, az unitárius Praxeásnak nagy ellensége, midőn az egyház általános hitét írja le, úgy nyilatkozik⁵⁾, hogy „az egyetlen egy Isten, és az ő fiában a Krisztus Jézusban való hit volt az egyház egyetemes hite a II-dik században“. Sajnálni lehet, hogy Praxeásnak és Pápiásnak iratai, s ezekkel együtt az egész unitárius irodalom le a reformációig elpusztított; de ha ezeket nem bírjuk is, a Cselekedetek könyve, az apostoli levelek, a fennebb elősorolt tények és az egyházi atyáknak kezeinknél levő iratai is teljesen meggyőznek minket arról, hogy az egyház a két első században unitárius volt. Ebből kifolyólag, miután a két első század hite unitárius volt, miután az első keresztények azokat az elveket vallották és tanították, a miket nekik az apostolok tanítottak, az apostolok pedig azt és abban a szellemben tanítottak, a mit és a mily szellemben Jézus őket tanította, akkor a fennebb előadott tények arról is meggyőznek minket, hogy Jézus az unitarizmust tanította. Ezek nyomán ki merem mondani, hogy az unitarizmus fogalma azonos az evangéliom fogalmával, nem csak azért, mert az Jézus vallásának eredeti alakja, hanem azért is, mert egyenesen Jézushoz vezet, kinél „örök élet beszéd van“⁶⁾.

És éppen ez „örök élet beszédének“ igazsága felől való tiszta meggyőződés tette hathatóssá az úrnak beszédét szent vallásunk apostolai szájában; az ruházta fel őket az igehirdetés kettős tüzes nyelvvel; és annak vívmánya a lelkiismeret szabadságának, ez előtt 300 évvel, éppen e lelki Jeruzsálemben, országos törvény által való biztosítása is. Ez „örök élet beszédének“ elvei, igazságai ma is oly vérttel övezik az evangéliom óltalmazóját, a melyen semmi fegyver sem hat át, és oly fegyvert ad kezébe, a mely őt győztessé teszi az evangéliom ellenein.

¹⁾ Comm. II. p. 47.; Opp. tom. I. p. 222. ²⁾ Apól. I. p. 63. — Dial. c. Trypho. pp. 252. 282. ³⁾ Lib. II. cap. 3.; III. 1. ⁴⁾ Institut. lib. IV. c. 13. ⁵⁾ L. Tertull. adv. Praxem. ⁶⁾ Ján. 6, 68.

De vajjon kik azok, a kik ellen az evangéliomot óltalmazni kell? Azok atyámfiai! a kik az evangéliomi igazságok által fölébresztett erkölcsi tehetségeket nem művelik, a kik annak munkásságát elnyomják, és nem töltik be, hanem elmulasztják teljesíteni erkölcsi kötelességeiket, az Isten törvényét. S miután a pap ama meggyőződéssel lépett az evangéliom óltalmazására és az igazság ügye érdekeinek előmozdítására, hogy az az Isten beszéde, s ennél fogva igazságot tanít, hogy az az emberi lélek előtt az örök boldogság elérhetésének, a tökéletesedésnek és az Istenhez hasonlónak lehetőségnek útját és módját tárja fel, — ugyan azért neki szívvel, lélekkel azon kell lenni, hogy azt magyarázza, befolyását terjeszsze, s elhárítván az ő munkásságát gátoló akadályokat, eképpen lehetővé tegye amaz ország valóságát, melyről Jézus azt mondá, hogy az „nem e világból való“. Ha az igazságnak nem lennének ellenei, akkor könnyű volna neki a próféták nemes harczát megharcolni. Ámde fájdalom! ott áll mindjárt legelől gátúl a hitetlenség, a mely az álbölcselkedés jég-kérgébe burkolózva azzal támadja meg az evangéliomot, hogy az hátrányára van az ész kifejlődésének; ott áll a közönyösség, a mely lágymelegséggel akadályozza a szellemi világosság elterjedését; ott áll végre, hogy többet ne említsek, az érzékiesség, a mely csábszavaival lebilincseli, tévútra viszi a lelket, elvakítja az értelmet, elnémitja a lelkiismeret szavát, s bűnre vezeti az akaratot. Ezek ellen kell neki mególtalmazni, alapigénk szavai szerint, az evangéliomot. Ezeket kell neki legyőzni, meghódítani annak egyetemes elveivel, tiszta igazságaival, hogy meg erősödvén a hitben, erőt és bátorságot nyervén, hagyják el bűneiket. Ezeket kell elvezetni ahoz a fenkölt szellemü tanítóhoz, a kinél „örök élet beszéde van“, s a kiben a ki „hiszen, örökké él“¹⁾. És ekkor ezek is tudni fogják, hogy mi ihleti reményeiket, mi lelkesíti törekvéseiket saját javulásokra és felebarátaik felsegítésére; ekkor ezek is óhajtani fogják a tökélyt, s törekedni fognak az előttök álló végetlen pálya megfutására.

Csak hogy midőn a pap az evangéliom óltalmazásának dicső küzd-terére lép, harczaiban ne anyagi fegyvert, hanem szellemit, az igazság hatalmas fegyverét használja. „Öltözz e fel“ Pál apostollal²⁾ „az igazság fegyverét, a hit és szeretet mellvasát“, s ezekkel biztos lesz a siker; mivel „e fegyverekkel minden emberi okoskodást elfordít, és minden nagyságot, mely fel-

¹⁾ Ján. 3, 16. 36. ²⁾ Efész. 6, 11.; Tess. 5, 8.

emelkedik az Istennek ismerete ellen, foglyúl viszen¹⁾, — mert az Istennek beszéde élő és ható, sőt hathatóbb minden két élű fegyvernél, és elhat az akaratnak és az elmének, a tagoknak egybekötöttetéseknek és a velőknek oszlásokig, és megitéli a gondolatokat és a szívnek indulatait²⁾. Főleg pedig arra törekedjék, „hogymindenestől fogva például adja önmagát a jó cselekedetekben, a tudományban épséget és méltóságot mutasson“³⁾, mert minden Demosthenesnél szebben beszél a tett. Hiszen maga Jézus is nem anynyira tudományával hódította meg az igazság elleneit, hanem erkölcsös, erényes életével győzte le, tette őket követőivé, s adott ez által új életet az emberiségnek is.

És itt az idő rövidségéhez képest szükségesnek tartom az evangéliom védelmi eszközének bővebb felmutatásával párhuzamosan tenni meg az alkalmazást, jelen beszédemben, szent vallásunk újonnan felszentelendő papjaira vonatkozólag, kikre nézve Pál apostollal „bizonyosságom az Isten, hogy szüntelen emlékszem felőlők“, de a kiket az angyallal küzdő Jákóbbal „nem bocsáthatok el“ addig, a mig Pállal, az antiochiai unitárius egyház nagy apostolával „valami lelki ajándékot nem közlök velők“.

A hivatal, melyet magatokra vállaltok atyámfiak! sokkal szentebb és fontosabb, minthogy azt Isten segedelme, és felelősség érzete nélkül be lehetne tölteni. A siker egészen attól függ, hogy minő szellemben munkáltok, minő hit és bizalom lakik bennetek Isten és Jézus iránt, — nem pedig a vonzó külsőtől, a népszerűségtől és ékesen szólástól. Határozzátok el, azért, tántorithatatlan léptekkel, de minden másodrendü érdek nélkül, munkálni, előmozdítani Isten országát. E végre gyűjtsetek erőt Istennel és Jézussal való szellemi társalkodás által; gyűjtsátok meg lelkeitekben azt az égi mágnes-tüzet, a mely világot derítsen másokra, s delejes erejénél fogva mások lelkeit is magához vonja. Hadd legyen az oly tűz-oszlop, a mely irányt jelöljön, előtte menjen az embereknek és vezesse őket, mint hajdan az izraelitákat Égyiptomból való kiszabadulásuk alkalmával.

Ne hogy azonban azt húzza ki valaki ez észrevételekből, melyekben munkásságtokhoz a lelki előkészületet ajánlottam, miutha én az értelmi fejlettséget mellőzhetőnek tartanám. A világért sem. A mi

¹⁾ 2 Kor. 10, 5. ²⁾ Zsid. 4, 12. ³⁾ Zsid. 2, 7.

felekezetünk soha sem hanyagolta el, sőt mindig sokra becsülte a tudományos fejlettséget. Tanintézeteiben mindig arra igyekezett hatni, hogy növendékeibe bibliai, tudományos készültséget és az ismeretek iránt szeretetet lehelljen. A ti kötelességtek már most, hogy az iskolában szerzett ismereteket, künn az élet iskolájában, folytonos tanulmányozás által szélesbítsétek, Pál apostollal „mindeneket megvizsgálván, s csak azt tartván meg, a mi jó”. Ennélfogva kíséritek figyelemmel a kor és az értelem haladását. Vigyázzatok, hogy a ti theologiátok a helyett, hogy újabb világosságot és igazságot fogadna el, nehogy ellenkezésbe jöjjon az emberi haladó észszel, és Istennek folytonos nyilatkozataival. Ez okból midőn az igazság végetlen tengerét megismerni igyekeztek, ne ragaszkodjatok csak a bibliához, hanem kérdezzétek meg az isteni kijelentés más könyveit is, a természetet, a gondviselést, a bölcészetet, a tudomány minden ágait; egy szóval, kérdezzétek meg minden orákulumot, a mely által Istentől feleletet nyerhettek. S midőn így mindent kikérdeztek, fogadjátok készséggel a nyert feleletet, a tudomány fölfedezéseit, és kutassátok ki a helyes viszonyt a haladó ész eredménye és az ember szellemi élete között. Mert egyik legszentebb kötelességünk megegyeztetni a tudományt a hittel, s ez által még inkább biztosítani tökéletesedésünket.

Ezek mellett fordítsatok fő gondot a módra is, a mely által az evangéliomot híven mególtalmazhatjátok. Éleszszétek, tápláljátok magatokban a szellemet, nehogy Balthazárral ¹⁾ hijjánosoknak, hanem fontosoknak találtassatok, mert csak a bennetek levő égi tűz táplálása ihleti erővel a ti lelkeiteket a papi kötelességek egyik leglényegesebbikére, a prédikálásra.

A bennünk levő tűz senkit sem melegít fel, ha melegét meg nem osztjuk, nem közöljük másokkal. Hasztalan gyújtják meg a gyertyát is, ha véka alá, s nem az asztalra teszik, hogy másoknak is világítson. Így az evangéliom védelmezőjének is nem csak birnia kell az igazságot, hanem közölnie is kell másokkal, még pedig Pál apostol szavai szerint „mind alkalmas, mind alkalmatlan időben, hogy feddözzék, dorgálódjék, és intse a hallgatókat minden szelidséggel és tanitással ²⁾. Egyedül a meggyőződésből s hitből származott lelkes és észszerű prédikálás az, a mi az észet megragadja és a szívhez szól; az vonja közel a hallgatók lelkét a vallás igazságaihoz; az enyhíti meg a szellem szomját; az javítja meg

¹⁾ Dán. 5, 25. 27. ²⁾ 2 Tim. 4, 2.

meg a bűnöst, s az derít fényt pályánkra, a legnagyobb igazságokra és az élet kötelességeire. Az evangéliom prédikátora soha se törekedjék arra, hogy az észnek érdekest mondjon, a hiúságnak hízelegjen, s az érzékeket lázba hozza, hanem azon munkáljon, hogy a lelket illesse meg, s abba az igazság iránt szeretetet, Isten iránt boldogító vágyat lehelljen. Ezt pedig eléri, ha az evangéliomot oly egyszerűen, világosan, „oly nyelven, a mit mindenki ért“¹⁾, és oly meggyőzőleg hirdeti, miként Jézus; akkor neki is azt fogják mondani hallgatói, a mit az irástudó mondott Jézusnak: „Mester! én te utánad megyek, valahová még y“²⁾. Ne tartson Aristotelessel, a ki az általa fölfedezett igazságokat csak a maga számára akarta megtartani, — hanem tartsa szeméi előtt Enniust, a ki azt mondja, hogy

„Ösvényt ki tévelygőnek nyájasan mutat,
 „Saját világából világot gyújt amannak,
 „S nem vesz fényéből mécse, bár meggyújtotta másét“³⁾.

Enniusnak e gyönyörű mondását tartva szem előtt, hirdették szent vallásunk apostolai ez előtt 300 évvel az evangéliomot, óltalmazták annak egyszerűségét és tisztaságát. Arra vagytok ti is hivatva, fölszentelendő ifju pályatársak! hogy Pál apostollal „irást tudjatok magyarázni a gyülekezet épületére“⁴⁾; hogy hirdessétek, prédikáljátok Jézust és az ő evangéliomát, az unitárius vallást, melyet az úr kicsiny serege, vallásközönségünk, három hosszú század viharai és vészei között is mindedig híven mególtalmazott és hirdetett. Hogy ezt tehessétek, üljetek le Máriával Jézusnak lábaihoz, hallgassátok tőle az örök élet beszédét, s az ő közelében, az ő szeretetének melegétől felvillanyozva, hirdessétek félelem nélkül Krisztust, mutassátok fel őt az emhereknek tisztán, hogy nyerjenek tápot lelki vágyaiknak, magyarázatot természetökre; hogy lássák meg az erkölcsös élet példányképét és életök célját. Kövessétek Isten módszerét, a ki hogy gyermekeit az erkölcsi romlásból kiemelje egy erkölcsi példányképet állított elejökbe, s őket ennek szemlélésére és követésére hívta.

Az unitarizmus, a mint fennebb bebizonyítottam, a keresztény vallásnak egyszerű, eredeti és valódi alakja. E vallás a maga alapjául Jézus egyetemes erkölcsi elveit teszi, — s minthogy az alak az elvnek nem lényeges része, mert az az emberi szellem és kor fejlődésével folytonosan változik, — ennél fogva az unitarizmus nem alkot minden

¹⁾ 1 Kor. 14, 6. 14. 19. ²⁾ Máté 8, 19. Luk. 9, 57. ³⁾ Cicero, A kötelességekről. Ford. Szalay L. 23. l. ⁴⁾ 1 Kor. 14, 39. 5.

korra érvényes és hiveit megszorító hitformákat, s éppen ez által örökre fennmaradóvá teszi önmagát. Ugyanazért e vallás oly erővel és örömmel tölt el minket, a mely lelkünk égő szomját teljesen kielégíti. S mert Ézsaiással szólva „a mi igazságunk Istentől van“¹⁾, és a „zsoltárok könyve“ szavai szerint: „ebben az igazságban látjuk meg az Istent s elégítettünk meg az ő ábrázatával“²⁾: intelek azért Péter apostollal „szerelmesim, hogy mególtalmazzatok magatokat, és ez erősségtetek mellől el ne távozzatok!“³⁾ — sőt legyetek mind meg anynyi kiáltó szók, és hirdessétek ez élő, positiv és gyakorlati tudományt minden felekezetiesség nélkül, melyről Jézus megmondotta, hogy „az nem az ő vé, hanem azé, a ki őt elbocsátotta“⁴⁾. Hódítsatok meg minél többet az úrnak; Pál apostollal „magyarázzátok az írást, hogy mindenek tanuljanak, és az igazság ismeretére jussanak“⁵⁾; „vegyétek fel azt, a ki a hitben erőtelen“⁶⁾, és szeretettel vezessétek el az élet világosságához azokat, a kik sötétségben járnak. Ekkor Jézussal „boldogok lesztek, ha ezeket cselekeszitek“⁷⁾; mert ekkor siker koronázza munkátokat, az evangéliomot híven megvéditek, s megalakul e földön az igazság, szabadság és szeretet oly rég várt országa. E jézusi szellem hevitsen, lelkesítsen minket is mindnyájan, hogy cselekedeteinket látva, bennünk mindenki Jézusnak valódi tanítványaira, az ő elveinek, tudományának hű apostolaira, s Isten országának méltó munkásaira ismerjen. Amen.

¹⁾ Ézsa. 54, 17. ²⁾ Zsolt. 17, 15. ³⁾ 2 Pét. 3, 17. ⁴⁾ Ján. 7, 16. ⁵⁾ 1 Kor. 14, 31.; 1 Tim. 2, 4. ⁶⁾ Róm. 14, 1. ⁷⁾ Ján. 13, 17.

Utó ima.

„Uram! te hozzád kiáltunk,

„Légy mi velünk, szívből hívunk;

„Hallgassad meg könyörgésünk“: tartsd buzgásban közöttünk mindig a te örök beszédedet, az igazság szent hitének élő forrását. Támaszsz közöttünk koronkint újabb meg újabb lelkes apostolokat, a kik a te népedet az igazság és erkölcsi tökély útain ígérteged boldogító földére vezéreljék. Azokat pedig, a kiket ma kenünk fel az evangéliom óltalmazására, kend fel te is a te szent lelked égi olajával, hogy munkásságuk sikerdús, életök pedig nagy neved dicsőítése legyen. Amen.